

*Марінічева К. В., науковий співробітник,
Зубрицький Д. О., начальник управління,
Пчелінська Л. В., кандидат ветеринарних наук*

Науково-дослідний центр Збройних сил України «Державний океанаріум», м. Одеса

АНАЛІТИЧНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ УКРАЇНИ ЩОДО МОРСЬКИХ ССАВЦІВ

Рецензент – доктор ветеринарних наук М. В. Богач

Наведено аналіз стану нормативно-правової бази України щодо морських ссавців. Розглядається, для порівняння, нормативно-правова база щодо морських ссавців зарубіжних країн. Передові країни світу активно використовують морських ссавців в інтересах своїх флотів, а також у приватних дельфінаріях-океанаріумах для еколого-просвітницької діяльності і шоу-програм. Морські ссавці в Україні охороняються законом та є об'єктом моніторингу з метою виявлення основних причин загибелі, стану здоров'я, проблем відтворення. Актуальність теми обґрунтована тим, що існуючий контроль незаконного або випадкового видобутку, загибелі морських тварин в Україні недостатній. Надаються висновки та пропозиції для врегулювання проблематичних питань охорони і збереження морських ссавців Чорного моря.

Ключові слова: морські ссавці, дельфіни, нормативно-правова база, китоподібні, еколого-просвітницька діяльність.

Постановка проблеми. Враховуючи наявні міжнародно-правові зобов'язання України, відсутність належної нормативно-правової бази надає підстави для сумнівів щодо вживання всіх можливих заходів із захисту морських біоресурсів та збереження біологічного різноманіття на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. До Червоної книги України та Червоних книг інших чорноморських країн внесені морські ссавці, які мешкають в Азово-Чорноморському басейні і представлені трьома видами дельфінів та середземноморським тюленем-монахом. Морські ссавці охороняються законом та є об'єктом моніторингу з метою виявлення основних причин загибелі, стану здоров'я, проблем відтворення та інше.

Питання охорони, використання та відтворення чорноморських китоподібних як видів, занесених до Червоної книги України, регулюються законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд України»,

«Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про Червону книгу України» та іншими нормативно-правовими актами.

Актуальність теми обґрунтована тим, що передові країни світу активно використовують морських ссавців в інтересах своїх флотів, а також у приватних дельфінаріях-океанаріумах для еколого-просвітницької діяльності і шоу-програм. Велика кількість морських ссавців (дельфінів) щороку гине від рибальських сіток браконьєрів, під гвинтами різноманітних плаваючих засобів та інших видів господарської діяльності людей (вилов риби та морепродуктів, добуток корисних копалин тощо).

Мета дослідження – вивчення стану нормативно-правової бази України, інших країн стосовно морських ссавців, надання висновків і рекомендацій щодо проведення заходів із захисту морських біоресурсів та збереження біологічного різноманіття на державному рівні.

Об'єктом досліджень є нормативно-правове регулювання в Україні з питань збереження, охорони та відтворення морських ссавців.

Предметом досліджень є комплекс заходів, які проводяться, та які необхідно вжити для захисту, збереження і відтворення морських ссавців.

Результати дослідження. Об'єктами природоохоронної діяльності є, перш за все, чорноморські види китоподібних і ластоногих, занесених до Червоної книги України, регіональну Червону книгу Чорного моря і Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (IUCN):

- дельфін-афаліна (*Tursiops truncatus ponticus*);
- дельфін-білобочка (*Delphinus delphis ponticus*);
- морська свиня, азовка (*Phocoena phocoena relicta*);
- середземноморський тюлень-монах (*Monachus monachus*).

Відзначимо основні міжнародні документи, що охороняють чорноморські види китоподібних і ластоногих, занесених до Червоної книги України:

- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення (CITES, Вашингтон, 1973);

- Конвенція про біологічне різноманіття (CBD, Ріо-де-Жанейро, 1992);

- Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарест, 1992);

- Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (CMS, Бонн, 1979);

- Конвенція про збереження дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979);

- Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (ACCOBAMS, Монако, 1996) [18].

В Україні природоохоронні акти щодо морських ссавців це:

- Закон про Червону книгу України 2002.02.07 №3055-III,

- Закон про тваринний світ 2001.12.13 №2894-III,

- Закон про приєднання України до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану 2003.07.09 №1067-IV,

- Закон про приєднання України до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1999.10.26 №436 / 96-вр,

- Закон про мисливське господарство та полювання 2000.02.22 №1478-III,

- Закон про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів 2001.03.22 №2333-III,

- Закон про приєднання України до Конвенції про мігруючі види диких тварин 1999. 03.19 №535-24,

- Закон про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення 1999.05.14 №662-XIV.

Імпорт і експорт морських ссавців здійснюється відповідно до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), на основі дозволів, які видаються національним органом CITES.

За даними доступної для аналізу митної статистики України, за останні три роки в країну не було ввезено тварин із групи китоподібних та ластоногих. У 2013 році в Україну було імпортовано 26 тварин за кодом 106120000 “кити, дельфіни та морські свині (ссавці ряду Cetacea); ламантини та дюгоні (ссавці ряду Sirenia) живі”,

у тому числі із Японії було імпортовано 20 особин виду Pacific bottlenose dolphin загальною митною вартістю 260 тис. доларів США [21].

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України (КМУ), які стосуються морських ссавців:

- Постанова КМУ про заходи щодо забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у зв'язку з її приєднанням до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення 2000.12.13 №1822;

- Постанова КМУ про затвердження Порядку видачі дозволів на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення 2007.07.25 №953;

- Розпорядження КМУ про затвердження Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року 2007.11.17 №880-р;

- Про затвердження Правил видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення 1999.05.26 №115;

- Про затвердження Інструкції про застосування порядку встановлення лімітів використання диких тварин, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення 1999.05.26 №116;

- Про введення тимчасового обмеження на спеціальне використання китоподібних Чорного та Азовського морів (на три роки заборонено вилучення китоподібних в Чорному і Азовському морях із будь-якою метою), зареєстрований в Міністерстві юстиції 2008.04.25, №377/15068) 2008.31.03 №165.

Введення мораторію на вилучення китоподібних в Чорному і Азовському морях із будь-якою метою було викликано погіршенням ситуації щодо охорони морських ссавців, які перебувають під загрозою зникнення.

Слід відмітити, що існуючий контроль незаконного або випадкового видобутку, загибелі морських тварин в Україні недостатній. Інспектори Міністерства екології та природних ресурсів основний контроль приділяють рибним ресурсам, а незаконний відлов китоподібних рідко потрапляє в їх поле зору (за винятком деяких резонансних випадків).

Проблема масової загибелі морських ссавців набуває катастрофічного характеру.

За останній рік тільки поблизу м. Севастополь викинулось на берег 91 особина дельфінів, а на південно-східній ділянці узбережжя Чорного моря – 21 дельфін. На теперішній час відсутній облік викинутих залишків (трупів) морських ссавців та правила поводження з ними.

Можливо стверджувати, що моніторинг та аналіз причин загибелі морських ссавців в Україні практично не проводиться, відповідно не проводяться заходи з усунення цих причин.

Особливим питанням є утримання та використання морських ссавців в океанаріумі і приватних дельфінаріях. Видовий склад і чисельність морських ссавців, які містяться в дельфінарії, може регулюватися.

Нижче представлені джерела і шляхи надходження тварин до океанаріуму і дельфінарію, що не суперечать законам та постановам:

- а) відтворення тварин в умовах дельфінарію;
- б) за рахунок обміну (тимчасового або постійного) з іншими дельфінаріями або зоопарками з метою розмноження, щоб виключити інбридинг, або для збільшення видової різноманітності експозиції;
- в) передача тварин з інших дельфінаріїв і зоопарків;
- г) імпорт тварин, придбаних в інших країнах, подарованих або переданих зарубіжними партнерами, зокрема для спільної діяльності;
- д) цільовий вилов, обумовленим об'єктивною необхідністю проведення конкретних досліджень в природоохоронних цілях, зокрема для реалізації програми розведення тварин;
- е) за рахунок тимчасового утримання врятованих тварин, вилучених із природного середовища для лікування і реабілітації.

Вилучення з природи і утримання хворих, ослаблених, поранених і терплячих лиха морських ссавців, з метою надання їм допомоги може здійснюватися за наявності відповідних дозволів, передбачених законодавством, які видаються дельфінаріям, що створили на своїй базі центри порятунку та реабілітації морських ссавців.

Вилучення тварин із природного середовища в наукових і репродуктивних цілях здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Утримання і використання морських ссавців в умовах неволі регламентується:

- «Європейськими правилами і нормами утримання дельфінів у штучно створеному середовищі і при напіввільному утриманні».

- Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.12.2012 № 622 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства

екології та природних ресурсів №374 від 20.10.2015) «Про затвердження Правил і норм утримання дельфінів в умовах неволі». Утримання дельфінів в умовах неволі допускається у разі виконання вимог статей 31 та 45 Закону України «Про тваринний світ», статті 19 Закону України «Про Червону книгу України», статей 8 й 25 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» і статті 37 Закону України «Про ветеринарну медицину» та інших нормативно-правових актів.

Умови транспортування морських ссавців регламентуються Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1402 «Про затвердження Правил транспортування тварин». Слід відзначити, що умови, терміни карантинування морських ссавців не регламентовані окремим законодавчим актом та потребують розробки і затвердження.

Утримання і використання морських ссавців в умовах неволі проводиться в наукових цілях, для еколого-просвітницької діяльності.

Найважливішими завданнями наукових досліджень в океанаріумі (дельфінарії) є:

- а) науково-дослідні роботи в області біології і фізіології морських ссавців, проведення яких неможливо в природних умовах;
- б) вдосконалення методів і норм утримання тварин в умовах дельфінарію;
- в) вивчення захворювань тварин і розробка відповідних методів профілактики і лікування;
- г) вивчення генетичних і репродуктивних особливостей морських ссавців з метою їх розведення в неволі;
- д) розробка методів оцінки та корекції фізіологічного стану травмованих, ослаблених і хворих тварин, вилучених із природного середовища з метою надання їм допомоги;
- е) вивчення можливості і розробка методів використання морських ссавців в медико-біологічних і психотерапевтичних цілях на основі вивчення сенсорних систем і експериментальної етології.

Наукові дослідження можуть проводитися як в дельфінарії, так і на інших базах його фахівцями, де містяться морські ссавці, а також в експедиційних умовах. Дельфінарій може надавати можливість проводити дослідження вченим, які не входять до складу його персоналу, якщо це не створює додаткових фізичних і психологічних навантажень на тварин і не заважає проведенню власних наукових й інших робіт дельфінарію.

Під час проведення досліджень використовуються тільки неінвазивні методи.

На теперішній час в Україні відсутня нормативно-правова документація (база) стосовно морських ссавців (з питання визначення оцінки та вартості морських ссавців). На сьогодні окремий нормативно-правовий акт, який визначає методологію оцінки тварин, у тому числі морських ссавців, відсутній. Існує проблема щодо постановки на облік, порядку утримання та списання морських ссавців як об'єктів наукових досліджень. Зокрема, науково-технічне або техніко-економічне обґрунтування прикладних досліджень та спеціальної діяльності залишається без базових параметрів та не має підтвердженого сенсу. Відсутність відповідної нормативно-правової бази, насамперед, щодо прийнятливої та належним чином затвердженої методики оцінки вартості окремих видів морських ссавців створює реальні ризики економічного, правового та корупційного характеру.

Серед нормативних документів, необхідних для організації повноцінного контролю ситуації з охорони і збереження морських ссавців, немає:

- Правил з рекреаційного спостереження за морськими ссавцями;
- Регламентів моніторингу морських ссавців;
- Інструкції (рекомендацій) щодо зниження впливу на морських ссавців під час здійснення господарської діяльності;
- Інструкції (методики) з визначення вартості та постановки на облік морських ссавців.

У цілому, відсутнє різнобічне правове регулювання аспектів, пов'язаних із використанням морських ссавців, або існує неоднозначність нормативних актів, що допускає їх суперечливе трактування.

Стан державного контролю використання морських ссавців і стан нормативно-правової бази США

Національна служба морського рибальства (NMFS) розробила політику щодо взаємодії людини з дикими морськими ссавцями. Заборона і порушення ММРА і його підзаконних актів (50 CFR 216) забороняє переслідування і годування диких морських ссавців. Порушення можуть призвести до цивільної або кримінальної відповідальності, штрафам до \$ 20000, або позбавленням волі на термін не більше одного року, або двох.

Військово-Морські Сили США розгорнули повномасштабну реалізацію програми використання морських тварин (U.S. Navy Marine Mammal Program), що отримала найменування MMS (Marine Mammal Systems).

До кожної особини приставлений індивідуальний інструктор. У забезпеченні збереження здоров'я тварин беруть участь фахівці медичного командування ВМС США, ветеринарної служби Сухопутних військ США (єдиної для всіх Збройних Сил) і експерти з психології тварин, які забезпечують охорону здоров'я ссавців, а також спостерігають за їхньою реакцією на особливі ситуації в ході безперервного ускладнення програми навчання [23].

Стан державного контролю використання морських ссавців і стан нормативно-правової бази Росії

Про масштаби використання морських ссавців свідчать офіційні джерела, наприклад, митна статистика Російської Федерації за 2014–2016 роки: за кодом ТНВЭД 010612 «прочие морские животные млекопитающие: киты, дельфины и морские свиньи (отряда CETACEA); ламантины и дюгони (отряда SIRENIA); тюлени, морские львы и моржи (подотряда PINNIPEDIA)» із Росії було експортовано 240 тварин загальною вартістю 16309 тис. доларів США [22].

Існуючий контроль промислу, незаконного або випадкового видобутку, загибелі морських ссавців недостатній. Інспектори морської охорони ФСБ основний контроль приділяють рибним ресурсам, а незаконний видобуток ластоногих і китоподібних рідко потрапляє в їх поле зору (за винятком деяких резонансних випадків). Рівень біологічної підготовки інспекторів морської охорони низький.

Повністю втрачена існуюча раніше система адекватної звітності про результати рибопромислових сезонів.

Відсутній регіональний і федеральний облік викинутих залишків (трупів) морських ссавців.

Законодавча база щодо поводження з морськими ссавцями розрізнена і уривчаста. Вона включає (крім басейнових правил рибальства) Червону книгу РФ і регіональні Червоні книги (для рідкісних і тих, які знаходяться під загрозою зникнення форм), і Правила транспортування морських ссавців (Постанова Уряду РФ №166 від 25.02.2000).

Серед необхідних нормативних документів немає, в тому числі:

- Правил з рекреаційного спостереження за морськими ссавцями;
- Регламентів моніторингу морських ссавців;
- Інструкції (рекомендацій) щодо зниження впливу на морських ссавців під час здійснення господарської діяльності.

У цілому, відсутнє правове регулювання різноманітних аспектів, пов'язаних із використанням морських ссавців, або існує неоднозначність нормативних актів, що допускає їх суперечливе трактування.

Стан державного контролю використання морських ссавців у Японії

Державний контроль використання морських ссавців у Японії представлений функцією видачі дозволів на полювання. Тільки на 2013 рік Японське агентство з рибальства дало дозвіл рибалкам на вбивство або вилови майже 16000 кито-подібних. На той момент, коли знімався фільм “Бухта”, кількість дозволів перевищувала 23000. майже 2000 дельфінів із них убиті в Тайцзи. У той час, як квота на полювання знижується і все менше дельфінів вбивають, кількість виловлених дельфінів для індустрії розваг поступово збільшується (рис. 1).

Ця діаграма від Ceta-Base.org покриває період 2000–2013 років, та показує, що всього в цілому 19092 дельфіни були загнані в Тайцзи, Японія. 17686 були вбиті, 1406 відібрані на продаж для дельфінаріїв. В Японії комерційне полювання заборонено, але японці традиційно вживають м'ясо дельфінів. Вартість живого дельфіна складає від \$32,000 доларів США. Якщо тварину потрібно дресировати, то ціна підіймається до \$250,000 дол. США.

Видобуток дельфінів заборонений Міжнародною комісією з промислу китів у 1986 році.

У той же час, м'ясо китів і дельфінів часто продається в якості делікатесу, так що це теж може бути основною причиною вбивства японцями дельфінів і китів. Хоча видобуток китів і дельфінів офіційно заборонений, він все одно ведеться бракон'єрами, в тому числі не тільки в Японії [24].

Висновок. Таким чином, аналіз державної нормативно-правової бази свідчить:

- в Україні відсутнє правове регулювання деяких аспектів, пов'язаних із морськими ссавцями, або існує неоднозначність нормативних актів і їх суперечливе трактування;

- необхідне вдосконалення технології транспортування, карантинування, утримання і розмноження в неволі морських ссавців;

- необхідна організація моніторингу морських ссавців у системі державного екологічного моніторингу (збір даних щодо поширення, в т.ч. облік викинутих);

- необхідна регламентація заходів щодо зниження впливу різних форм господарської діяльності на морських ссавців під час видобутку корисних копалин, судноплавств та ін.);

- необхідне посилення і впорядкування державного регулювання і контролю використання морських ссавців;

- в Україні відсутня нормативно-правова документація (база) стосовно морських тварин (з питання визначення оцінки та вартості морських ссавців).

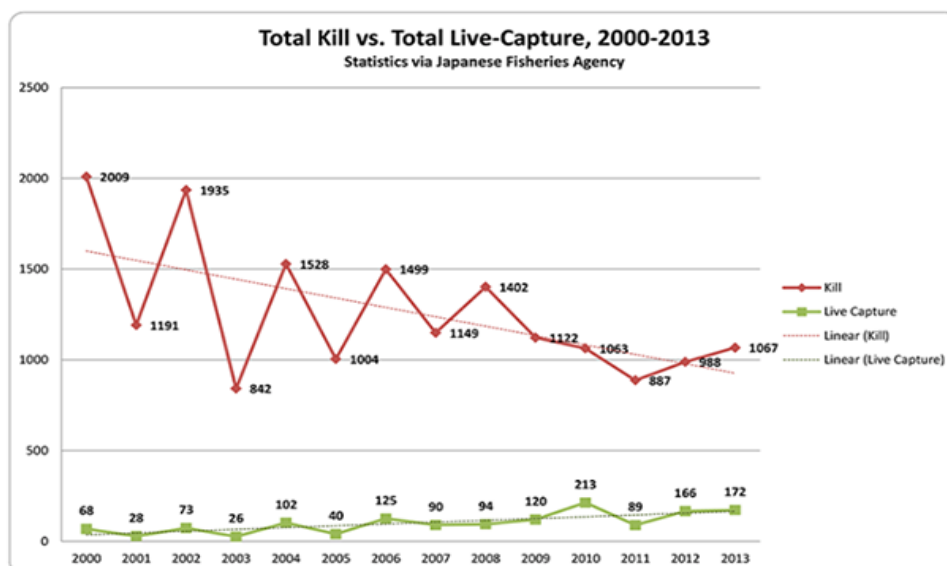

Рис. 1. Діаграма полювання на дельфінів у Японії за період 2000–2013 років

Перспективи подальших досліджень. Для вдосконалення технології транспортування, карантинування, утримання і використання, а також розмноження в неволі морських ссавців пропонується розробка Правил утримання морських ссавців для дельфінаріїв (океанаріуму).

Виникла необхідність розробки регламенту заходів щодо зниження впливу різних форм господарської діяльності на морських ссавців під час

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991.06.25 №1264-ХІІ.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» 1992. 06.16 №2456-ХІІ
3. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» 2006. 02.21 №3447-VI.
4. Закон України про Червону книгу України 2002.02.07 №3055-III
5. Закон України про тваринний світ 2001.12.13 №2894-III
6. Закон України про приєднання України до Угоди про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану 2003.07.09 №1067-IV
7. Закон України про приєднання України до Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі 1999.10.26 №436 / 96-вр
8. Закон України про мисливське господарство та полювання 2000.02.22 №1478-III
9. Закон України про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів 2001.03.22 №2333-III
10. Закон України про приєднання України до Конвенції про мігруючі види диких тварин 1999. 03.19 №535-24
11. Закон України про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення 1999.05.14 №662-XIV
12. Постанова КМУ від 7 листопада 2012р. №1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)».

ANNOTATION

Marinicheva K. V., Zubrytskyi D. A., Pchelinska L. V. The analytical state of the regulatory-legal base of Ukraine on marine mammals.

видобутку корисних копалин, судноплавстві та ін.

Перспектива подальших досліджень – організація моніторингу морських ссавців у системі державного екологічного моніторингу (збір даних щодо поширення, в т.ч. облік викинутих).

Питання нормативного визначення вартості морських ссавців потребує вирішення на державному рівні.

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11 2011 № 1402 «Про затвердження Правил транспортування тварин».
14. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 06.12.2012 № 622 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства екології та природних ресурсів № 374 від 20.10.2015).
15. *Борейко В. Є.* Етика и практика охраны биоразнообразия. Логос. 2008.
16. *Бредіхіна В. Л.* Механізм правового регулювання охорони морського середовища та його природних ресурсів. Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – №8. – С. 121–125.
17. *Журид Б. А., Верижникова С. А.* Мы понимаем друг друга. – К., 1997. – 496 с.
18. *Иванова Ж. Б.* Правовое регулирование промысла морских млекопитающих. Современные исследования социальных проблем. – 2011. – Т. 8. – №4.
19. *Кулагін В. В.* Науково-дослідний центр Збройних Сил України «Державний океанаріум», 2011.
20. *Немерцалова С. В.* Збереження біологічного різноманіття морського середовища. Правовий аспект. Форум права. – 2011. – №2. – С. 643–647.
21. <http://www.ukrstat.gov.ua>, http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ns.htm (дата звернення: 24.04.2018).
22. <http://stat.customs.m> (дата звернення: 19.03.2017).
23. *Щербаков В.* Технологии: Хвостатый спецназ. Использование боевых животных в военноморском спецназе ВМС США. Журнал «Братишка». – № 11, 2010 (рос.).
24. http://saveddolphins.net/japan_dolphin_hunt/ (дата звернення: 25.04.2018).

The study and analysis of the state of the legislative base of Ukraine concerning marine mammals is conducted in this article. The regulatory-legal base as to marine mammals in

foreign countries is considered for comparison. The world's leading countries are actively using marine mammals for their fleets, as well as private dolphinariums-oceanariums for ecological-educational activities and show programs. Marine mammals in Ukraine are protected by law and they are the object of monitoring in order to identify the main causes of death, health condition, and reproduction problems. The urgency of the topic is based on the fact that the existing control of illegal or accidental extraction, the death of marine animals in Ukraine is insufficient. Every year a large number of marine mammals (dolphins) die from fishing nets of poachers, under screws bolts of various floating crafts and other kinds of human economic activities (catching fish and seafood, mineral resources, etc.).

The introduction of moratorium on the cetaceans'

catching in the Black Sea and Azov Sea for any purpose was due to the deterioration of the situation of protecting marine mammals that are under the danger of extinction. The problem of the mass death of marine mammals is catastrophic.

The conclusions and suggestions for solving problematic issues of protecting and preserving marine mammals of the Black Sea are presented.

The prospective direction of further research is indicated – the organization of monitoring marine mammals in the system of state ecological monitoring (collecting the data on spreading, including the registration of mammals, cast ashore).

Key words: *marine mammals, dolphins, regulatory-legal base, cetaceans, ecological-educational activities.*